

שמות: בלב כבד

בתחילתה של פרשת בא נודע שה' הוא הכביד את לב פרעה ובשל כך סרב פרעה, וימשיך לסרב להוציא את בני ישראל מארץ מצרים. גם בפרשת וארא הוזכר כובד הלב של פרעה מספר פעמים, אולם שם נראה היה שפרעה עצמו הוא שהכביד את לבו. (רשב"ם ז כג). רבי שמעון בן לקיש נעזר בהבחנה זו כדי להצדיק את שלילת הבחירה מפרעה; תחילה הכביד לבו בעצמו מבחירה, ורק אחר כך, כעונש על השלב הראשון, ניטלה ממנו הבחירה לגמרי. (שמות רבה יג ג, רמב"ן ז ג). בלשון אחרת: בתחילה, לבו של אדם עדיין ברשותו והוא יכול לבחור אם להכביד אם להקל, אולם משהשתקע בתוך כובד הלב, פעם אחר פעם, שוב אין לו דרך חזרה, והבחירה נתמעטה עד כדי כך שהפכה להיות בלתי אפשרית. אחרי המכה הששית הוא כבר לא יכול להרשות לעצמו לסגת.

מהו בעצם כובד הלב? התוצאה של התכונה הזאת ברורה: פרעה סרב להקשיב למשה ואהרן, ולאחר מכן גם לעצת יועציו ולתחינות עמו. והוביל את העם המצרי כולו לסדרת מכות קשה, שבסופה נאלץ בעל כרחו לשחרר את בני ישראל. אולם מהי התכונה האנושית המתוארת במטאפורה 'כובד לב'?

הצעה אחת היא ש'כובד לב' דומה לחיזוק הלב ואימוצו, והיא תכונה שיכולה להחשב גם תכונה חיובית, תכונתו של אדם אמיץ שאינו נרתע מקשיים. היפוכה הוא מורך לב – המביע חולשה, פחד וחוסר נכונות לעמוד באתגרים. (אבן עזרא הפירוש הארוך: ח' כח, י' א'). כך יש להסביר גם את הביטוי המקביל 'אקשה את לב פרעה' (שמות ז ג). יש להבין, שהתכונה של אומץ הלב אינה ניתנת להערכה בפני עצמה, היא מותנית באופן הפעלתה, אם היא משמשת למטרה נכונה וראויה, היא טובה וברוכה, ואם להיפך – אזי לא זו בלבד שאין בה תועלת, אלא היא אף עלולה להזיק ביותר.

במדרש פירשו את כובד הלב כתכונה שלילית בתכלית: 'כבד לב פרעה – כועס הוא, ... אינו מבין, כסיל הוא, 'כי כעס בלב כסילים ינוח'. (שמות רבה ט ח). כובד הלב הוא תכונה של הכסיל, הוא מונע על ידי הכעס, ומכיון שכך, הוא נוהג בכסילות. על כך אומר המדרש במקום אחר: 'הרשעים ברשות לבם, אבל צדיקים לבם ברשותם' (קהלת רבה ה א). השליטה העצמית, של התכונה או המידות הטובות, היא תכונתם של הצדיקים, הכפיפות לרגשות הבלתי-מבוקרים של הלב, ובמיוחד למידה שלילית כמו הכעס, היא תכונתם של רשעים.

כיוון נוסף שעולה מן המדרש הוא ש'כובד לב' עניינו קושי הלב, במובן מקביל ל'קשיות עורף', דהיינו – עקשנות. על תכונת העקשנות חרץ משפטו הראי"ה קוק באורות התשובה: "העקשנות לעמוד תמיד בדעה אחת ולהתמך בה בחבלי החטאת שנעשו למנהג, בין במעשים בין בדעות, היא מחלה הבאה מתוך שקוע בעבדות קשה, שאינה מניחה את אור החרות של התשובה להאיר בעוצם חילה: כי התשובה היא שואפת לחופש מקורי אמתי שהוא החפש האלהי שאין עמו שום עבדות". (אורות התשובה ה' ה'). מפתיעה העובדה, שהרב קוק היפך את סדר המחשבה: דווקא האדון, פרעה המלך הכל יכול, הוא השקוע בעומק העבדות, באשר אין הוא יכול ומוכן להשתנות, להבין את המציאות המתהווה לנגד עיניו ולהגיב אליה באופן אמיתי. הוא שבוי, בדעותיו, אמונותיו, רגשותיו, ואינו מסוגל להשתחרר.

ר' זאב מז'יטומיר, בעל 'אור המאיר', קובע שכל אדם מישראל יש לו 'פרעה שלו העומד נגדו'. כל שלשת הפירושים שהצענו ל'כבד לב' נכונים לכל אדם. התכונות של אומץ לב המופעל במקום לא נכון ומיותר, התכופות התבונה ושיקול הדעת בפני מידות המשתלטות על האדם ובראשן הכעס, והתכונה של העקשנות, הן שרשי הפרעוניות הפנימית שבאדם. וכנגדה יש צורך ב'מכות מצרים'. בשבירתן של המידות השליליות הללו כדי לאפשר לאדם להשתחרר מן השעבוד להן.

התכונות הללו גם אינן אופייניות דווקא לרשעים, הן מצויות בכל אדם במידה זו או אחרת. כל אדם חווה מצבים בחייו של הכבדת הלב, כאשר הוא מתכעס, מאבד את קור הרוח ושיקול הדעת, או כשהוא מוצא עצמו מתעקש על דבר שאין לו הצדקה מלבד עצם העקשות. הדבר חמור במיוחד כאשר 'כובד הלב' מתכסה באיציטלה של צדקות, לשם שמים. העקשנות והסירוב להכיר בצורך לקבל את המציאות המשתנה הופכות לערכים של קדושה. הן מתלבשות במושגים מן העולם השמרני והמסורתי כדוגמת: 'חדש אסור מן התורה', 'לא ידעתי את... וכיוצא באלה, ובסופו של דבר מאפשרות לאדם להשתקע במ"ט שערי שעבוד

מצרים. תחילה הוא בוחר בכך מרצונו, ובסופו של דבר הוא שוקע בעומק השעבוד עד כדי כך שכבר אינו יכול לבחור לשנות את דעתו ועמדותיו. לעתים, אין למחלה זו תרופה אלא מכות. מצער הדבר שמנהיגים שגברה בהם בחינת פרעה מושכים אחריהם ציבור שלם הנאלץ להשלים עם העקשנות הפרעונית, עד שהמכות הניחתות על הציבור הזה ואמונתיו, מאלצות אותו בסופו של דבר להודות, באיחור ובמחיר יקר, בצדקת טיעונו של משה רבנו, שביקש לשלח את העם כדי שיוכלו לעבוד באמת את ה' א-להיהם.

זכרון לנשמת אבי מורי, ר' שמשון ב"ר שלמה ברנדס. נלב"ע ב' שבט תש"ס